

Tidig- medeltida samhällen och människor

Föreläsningar till
Studieförbundet Vuxenskolan
Skrivna och inlästa på ljudband 2004

Lars Bägerfeldt

Innehåll

1. Kungaätterna och folkungapartiet

Den skrivna historiens tid, krönikor och köpebrev
Den urgamla ätten
Stenkilska ätten
Sverkerska och erikska ätten, samt folkungapartiet
Bjärboätten (Folkungaätten)

2. Rike och stat

Statens organisation, kungens och hans förlängda arm
Makt och myndighet, beslut och beslutsrätt
Landgränser, medborgare med rättigheter och skyldigheter
Rikets organisation
Ättens självstyre, försvarsorganisationer och folkförsamlingen
Samarbete och välvilja, sedvanerätt

3. Kyrka och kloster

Kristnandet, folkets anammande och missionens mål
Hov och kyrkor i trä och sten
Finansiering
Dop, vigsel och begravning, samt mässa och klockringning
Klosterordnar

4. Ting, marknad och högtidsdagar

Gode och lagman, offer och ting
Sedvanerätt och lagsamlingar, bot
Marknadsplatser och marknadsdagar
Årets högtidsdagar
Helgon och vallfärdsplatser

5. Korståg och pilgrimsresor

Jerusalemfarare
De stora korstågen
De svenska korstågen
Pilgrimsresor

6. Ortnamn (ej avslutad)

1 – Kungaätterna

Välkomna till den här serien som ska handla om medeltid. Jag heter Lasse Bägerfeldt och är fil.dr i arkeologi, och mina stora intressen har varit megalitgravar från bondestenåldern och debatten om Svea rikets vagga. I det sistnämnda fallet måste man läsa på ordentligt, både vad gäller järnålder och tidig medeltid och det är det som vi fokuserar på den här gången. När vi pratar om tidig medeltid är det stora skillnader mot tiden dessförinnan, under järnåldern, därför att tidig medeltid har någonting alldeles unikt som inte fanns tidigare, nämligen skrivna källor som berättar om den här tidsperioden ganska ingående. Skrift förekom tidigare. Runor finns redan från 200-talet, men de berättar inte så mycket för oss hur samhället var beskaffat, vilka människor som fanns och vad de gjorde för något. Det är först på 1000- och 1100-talet, just när medeltiden börjar, som vi får ett mer allmänt grepp om händelseutvecklingen. Det är därigenom som vi lär känna, inte bara kungar, utan också andra människor i samhället och vad de har gjort för något. Av de här skrivna krönikorna som vi har, är det inte alltid så att de är tillförlitliga, utan vi måste granska innehållet för att utreda om de är tillförlitliga eller inte. Det kan också finnas köpebrev och andre mer formella skrifter som försöker åskådliggöra händelser under medeltiden. Men till och med dessa kan vara förfälskningar ibland, så det gäller att vara vaksam. Men vi ska inte överdriva denna risk för mycket, utan när vi läser krönikor och gamla sagor så vet vi att tillförlitligheten är mycket stor, så vi kan med stor behållning läsa dem och få en god bild av hur det var under tidig medeltid. När vi nu granskar den här perioden så kanske vi måste börja med kungaätterna i varje fall. Kungarna bildar en slags stomme i vår historia, vare sig vi vill ha det så eller inte. De här kungaätterna börjar långt ner i järnåldern och sträcker sig fram till järnåldern och sedan vidare till vår egen tid. Kungar har vi haft sedan urminnes tider. De äldsta kungarnas som vi har namngivna är närmare två tusen år gamla, men vi nöjer oss här med halva tidsresan tillbaka, till tidigt 1000-tal. Här möter vi Olof skötkonung, han som ofta brukar benämnas vår första kung eller i varje fall vår första kristna kung. Men det är inte sant, eftersom han hade en fader och en farfar som båda var kungar som var välvilligt inställda till kristendomen. Fadern Erik segersäll döpte sig och var kristen under en kort period innan han återgick till hedendomen. Det skedde under den tid när han hade erövrat Danmark och tvingades gå över till kristendomen för att kunna bibehålla de här provinserna i Danmark. När han sedan förlorade Danmark, återvände han både till Sverige och till hedendomen. Därför blev det hans son Olof skötkonung i början av 1000-talet som blev vår första svenska kung som även dog som kristen.

När vi pratar om 1000-talet vill jag bara göra en liten språklig anmärkning, att man inte säger ”tusentalet” för då menar man tusen år och

ända fram till år 1999. I regel menar vi bara ett enda sekel och då säger man "tiohundratalet" istället.

När vi nu kommer in på den gamla kungaätten finns det många historier om de olika personerna, och det här är det som historikerna arbetar med för att försöka se om vi kan lära oss mer under den här perioden, som inte bara gäller kungarnas bedrifter utan även hela samhället. Olof skötkung levde under en tid när kristendomen infördes, men det skulle pågå under hundra år innan kristendomen verkligen fick ett grepp över befolkningen och man kan säga att alla människor var kristna. Den här perioden är omtumlande på många sätt och vis. Det är faktiskt så att Olof skötkonung föds och dör under vikingatiden, för den perioden sträcker sig ända fram till år 1050 eller 1066, beroende på hur man räknar. Det gör att medeltiden inte börjar förrän därefter. Så vi måste börja i slutet av vikingatiden och i slutet av järnåldern för att få ett grepp om hela händelseutvecklingen.

Olof skötkonung tillhörde den gamla kungaätten, ofta felaktigt benämnd Ynglingaätten, som var den första kända kungaätten i Sverige, vilken utslocknade redan på 600-talet. Den kungaätt som därefter tog över, var visserligen besläktad med den föregående, men det var den ätten som Olof skötkonung härstammade från. Märkligt nog har den kungaätten inget namn i litteraturen. Den ätten utslocknade med Olof skötkonung och hans söner, Anund Jakob och Emund gamle. Därefter tog den stenkilska ätten över. Stenkil och hans söner regerade i ungefär 60 år. Precis som tidigare var det på mödernet, alltså genom en dotters äktenskap med någon ädel herre, som kungatiteln fördes vidare. Så var det i Stenkils fall. Han hade gift sig med en dotter från den gamla kungaätten, och så skulle det också bli ungefär 60 år senare när först Sverker d.ä. och därefter Erik den helige uppsteg på den svenska tronen. Båda två gifte in sig i den gamla kungaätten, i detta fall den stenkilska ätten, och kunde på så vis komma åt kungatronen. När också dessa båda ätter utslocknade på manssidan ungefär hundra år senare var det åter igen på kvinnosidan som en ny kungaätt framträdde. Den ätt som kom därefter kallar jag gärna för Bjälboätten, medan andra föredrar att kalla den för Folkungaätten. Att jag inte vill använda begreppet Folkungaätten beror på att vi just vid den här tidsperioden har en sammanslutning som då kallades för Folkungarna, numera kallas de ofta för Folkungapartiet, och deras främsta motståndare var just Folkungaätten som är detsamma som Bjälboätten. För att slippa sammanblandningen och oklarheten om man menar ett parti och en sammanslutning av stormän i landet eller en om man menar en kungaätt, så har jag valt att kalla kungaätten för Bjälboätten.

Om vi granskar dessa ätter kan vi märka att det händer mycket under den här tiden. Så länge som vi har Olof skötkonung är det ganska stillsamt, men vi höll på att få ett inbördeskrig i Sverige år 1019 eftersom man året därefter, år 1020, skulle ha riksblot, och det var mycket vik-

tigt för alla i hela Sverige. Riksblotet hölls vart 8:e år i Gamla Uppsala och representanter för alla ätterna skulle då närvara vid det här blotet. Men det var en viktig person som inte ville vara med, och det var kungen, Olof skötkonung. Han var så pass kristen att han vägrade att delta i denna hedniska högtid. Då vräkte svearna honom från kungastolen och valde hans femtonåriga son Anund Jakob till kung istället. Det gillade inte Olof skötkonung så han samlade sina härstyrkor och hotade med krig, men det slutade med ett fredsavtal där Olof skötkonung fick fortsätta att regera nere i Västergötland medan Anund Jakob ledde blotet i Gamla Uppsala vart 8:e år.

Kungarna och deras historia finns nedtecknade, bland annat i olika krönikor. Om vi går framåt en bit kommer vi till den tid när missionsverksamheten började fungera och de värsta motreaktionerna har stillat sig och lagt sig. Motrevolter får man nästan alltid när det är fråga om så här stora förändringar. Några vill bli kristna och några vill de absolut inte. När vi kommer fram till mitten av 1000-talet, omkring år 1060, så möter vi Stenkil. Han härstammade från Levene i Västergötland, vilket inte ligger så långt bort från Sparlösa och Long, som är andra viktiga orter ute på Varaslätten. Stenkil var ingift i den gamla kungaätten vilket medförde att han kunde bli kung. Det sägs att han var mycket from, han gynnade den tyska kyrkan, och det var vid den här tiden som byggandet av kyrkor tog sin egentliga början. Från början var det främst träkyrkor men det dröjde bara några årtionden innan de första stenkyrkorna började byggas ute på landsbygden. Kanske byggde man inte hela kyrkan i sten från början, men i varje fall absid och kor, sedan fick långhuset vara kvar av trä. Stenkil, som bildade en ny dynasti, efterlämnade många söner. Vi har en rad namn där vi är osäkra på hur de är släkt med varandra, om de verkligen är Stenkils söner. Här finner vi Håkan röde och flera andra som tycks vara mer hedniska än kristna, men den kristne Inge d.ä. var en medregent vid denna tid och minst lika from som fadern Stenkil. Hur hednisk Håkan röde var vet vi inte, men vi ska inte överdriva riksblotets betydelse. Det inträffade bara vart 8:e år och det är mycket som tyder på att många i landet var kristna under resten av perioden är det inte var blot, alltså under 7 år och 11 månader. Vi kan se det på runstenar från denna tid vilka är korsmärkta eller dess inskrifter som visar att den som högg runorna eller lät hugga runstenen var kristen, men vi kan också se det på många andra sätt att landet i hög grad var kristen utom just under den månad när riksblotet hölls.

Det är först när den stenkilska ätten utslocknar omkring år 1120 som det blev stor oro i landet. Man vet inte vem man ska välja som kung, för det finns olika alternativ. Det slutade med att Sverker d.ä. från Kaga i Östergötland valdes till kung. Sverker var kung i Sverige under lång tid, närmare 30 år, och han skaffade sig många fiender under sin regeringstid. Orsaken var att han, liksom Inge d.ä., var reformvänliga. De ville göra om landet så att samhället liknade länderna ute i Europa. Sverige ansågs vara ett bra land i många stycken och det var många i

landet som inte ville ändra på någonting. De var de personer som inte ville ändra på någonting som kom att ansluta sig till det som skulle bli Folkungapartiet, och det var vid denna tid som detta parti verkligen växte fram. När Sverker d.ä. blev mördad år 1156 på resan till en julofta i Östergötland, gick motståndarna till handling och valde en kung från en annan ätt, och inte Sverkens son. De var då man valde Erik den helige istället, som egentligen hette Erik Jedvardsson vars fader Jedvard är fullständigt okänd för oss, men det antyder släktskap till England. Vem som var den Edvard som införde namnet vet vi inte. Erik den helige vill inte fortsätta förändringarna till en modern stat. Hans tillnamn antyder att han levde ett from och heligt liv, men det finns många forskare som tror att det kan ha varit tvärtom, att han levde ett och våldsamt vilt liv. Men det beror bland annat på att man läst fel i källorna och blandat ihop honom med en annan Erik som levde 50-100 år tidigare, och som framförde ett våldsamt liv. Den Erik som vi har i vår kungalista han var nog som folk var mest, fast med en viktig skillnad. Han bedrev korståg mot Finland, och det var främst därför som han kallades den helige. Dessa korståg skedde genom hot. Man höll upp svärden och sade åt dem att de antingen döpte sig eller så högg man av dem huvudet.

- - - -

Del 1:2

Vi avslutade den förste delen med Erik den helige och efter hans tid inträffar många händelser som är värda att beakta. Vi hans sida fanns den sverkerska ätten som försökte komma tillbaka till kungamakten. Vi har flera medlemmar ur både den sverkerska och den erikska ätten som tävlade om makten. De möttes på slagfälten och dödade varandra, de lönnmördar varandra och angriper varandra även på andra sätt. Exempelvis har vi mordet i Älgårds år 1205 när Sverker Karlsson natttid kommer fram och omringar den stora gården, bränner ner den och mördar alla i närheten. Men de lyckades inte fullständigt. En son från den erikska ätten, Erik Knutsson, lyckades undkomma och honom förde hans allierade till Norge. Några år senare återkom han och han mötte kung Sverker i slaget vid Lena 1208 och slaget vid Gestilren 1210. Strävan efter kungamakten byggde inte på personliga intressen med maktgalna ätter. De båda kungaätterna som växelvis hade makten representerade två olika ideologier. Precis som i dag när vi har olika partier att rösta på, främst då två olika block, fanns det två olika ideologier att ansluta sig till under tidig medeltid. Det var då den erikska och den sverkerska ätten som bar fram dessa. Den erikska ätten ville bibehålla det gamla Sverige och inte genomföra några förändringar, medan den sverkerska ätten vill åstadkomma så många förändringar som möjligt för att få Sverige att efterlikna länderna nere i söder, som Frankrike. De här striderna kommer att fortsätta under lång tid och det var först när båda dessa ätter utslocknade på manssidan under första halvan av

1200-talet som vi kommer fram till Bjälboätten. År 1250 när kung Erik Eriksson den läspe och halte dog borde jarlen Birger Magnusson ha blivit kung, men han var just då ute på korståg mot Finland. Han räknade med att det var han som skulle bli nästa kung i Sverige, eftersom han liksom Sverker d.ä., Erik den helige och Stenkil, var ingift i den föregående kungaätten. För fjärde gången borde detta upprepas men det fanns kraftfulla motståndare till honom i landet. Det berodde på att åren dessförinnan, åren 1247-48, hade han utkämpat inbördesstrider i Sverige, avrättat sina motståndare, tvingade bönderna i Uppland att börja betala skatt, samt en rad andra förändringar som medförde att redan skaffat sig många fiender. Men det var också många som gav honom stöd. Dessa grupper hade olika uppfattning om vem som skulle utses till nästa kung. Hans motståndare ordnade omgående ett möte angående detta, innan Birger jarl hinner hem. Här valde man Birgers son Valdemar till kung istället. Det sägs att när Birger jarl kom hem och fick höra detta blev han rosenrasande över att hans son, och inte han själv, blev kung. Valdemar blev visserligen svensk kung men eftersom Birger jarl hade bestämt sig för att det var han som skulle regera, så fortsatte han med det oavsett vem som hade den formella titeln. Möjligen var det därför som Valdemar blev en intetsägande kung och aldrig fick utveckla sådana egenskaper som passar en kung. Han ägnade sig inte åt skötseln av riket, vilket däremot hans lillebror hertig Magnus ladulås av Svealand gjorde. Magnus var en krigisk man som drev igenom sina beslut med järnhand. När deras fader Birger jarl var död (1266) dröjde det nio år innan Magnus samlade sina omfattande styrkor och mötte sin broder som var kung i slaget vid Hova år 1275. Magnus vann och såg genast till att Valdemar inte fick ha någonting med rikets skötsel att göra. Det märkliga är att när Magnus ladulås långt senare dör på Visingsö, år 1290, levde fortfarande Valdemar. Han var en förhållandevis fri man men ingen i landet tycks ha velat ha honom till kung igen. Istället blev det Magnus ladulås söner som tog över styret. Oroligheterna kom att fortsätta med Birger Magnusson som kung. Först genom Håtunaleken och därefter Nyköpings gästabud där Birgers bröder Erik och Valdemar dödades.

Sådana här händelser har vi både under 1000-, 1100- och 1200-talet, men många av dem kanske inte är lika kända som de senare händelserna för gemene man. Om vi fördjupar oss i den erikska kungaätten finner vi en del märkligheter. Exempelvis var Erik den läspe och halte bara 6 år gammal när han blev kung, abdikade och lämnade kungamakten när han var 13 år. Det berodde på att förmyndarregeringen var på den sverkerska sidan och ville driva igenom förändringar. Här fanns exempelvis biskopar som såg chansen att utöka kyrkans befogenheter i Sverige, som den erikska ätten inte ville veta av. Eftersom Erik Eriksson är för ung för att styra landet var det hans förmyndarregering som styrde landet. Eriks avlägsna släkting Knut länge, även han tillhörande den erikska ätten, ingrep och tvingade kungen att abdikera enbart för att kunna avskaffa förmyndarregeringen. Några år senare känner han att

han inte orkar längre och ber då Erik Eriksson, som flytt till Danmark, att återkomma för att samregera med honom. En kort tid efter det att Erik Eriksson kommit tillbaka överlämnade Knut länge hela kungamakten åt honom, och på så vis fick Knut låniges egna söner inte ta över makten. Dessa söner skulle senare istället gå till angrepp mot Birger jarl, men sedan de förlorat blev de halshuggna. Vi kan se många liknande stridigheter i landet vid den här tiden, eftersom det finns en stor allmän oro, och många kungar och andra kämpar möter en tidig död på olika sätt. Därför kan man fråga sig om det var en förmån att få vara en kung. Man brukar säga att man blev dömd till kung vid den här tiden, och det kan tolkas på olika sätt.

När vi ser närmare på de olika kungaätterna kan vi se att Sverker d.ä. var reformvänlig och ville införa nya förändringar i landet. Hit hörde exempelvis arvet, där det personliga ägandet av jord var viktigt och att det sedan ärvdes vidare. Han hade själv ett enormt godscomplex med många gårdar och byar, och det här ville han att det skulle hållas samman och gå vidare i arv till sina söner och döttrar. Men nu vart det inte riktigt så. Allt det här kom att splittras upp mellan hans söner och döttrar, men återförenades när barnen successivt dog, vilket inte var ovanligt vid den här tiden. I regel överlevde bara några få av barnen i en kull. De flesta dog i unga år, och det gällde både för rika och för fattiga i samhället. I detta fall slutade det med att två av barnen fick ärva Sverkers förmögenhet, sedan de övriga syskonen dött. Den ena var sonen Karl Sverkersson, som senare vart kung, och den andra var Sofia, som märkligt nog inte ens var hans egen dotter. Trots det fick hon ärva ungefär hälften av hans förmögenhet. Orsaken var att hon var en dotter till Sverkers andra hustru, och eftersom han fick barn tillsammans med denna hustru, fick dessa vara med och dela på arvet efter sin fader Sverker. De var halvsyskon till Karl Sverkersson och de andra barnen i den kullen, och som halvsyskon kunde man dessutom ärva varandra. När syskonen och halvsyskonen dog fick även Sofia vara med och dela. Denna invecklade arvsordning slutade med att Sofia fick rätt till ungefär hälften av kung Sverkers godsinnahav. Därefter kom nya generationer och Karl Sverkersson ärvdes av sonen kung Sverker Karlsson, som i sin tur ärvdes av dottern Helena, och inte till sonen kung Johan Sverkersson som dog barnlös år 1222. Helena ärvdes senare av sina döttrar Katarina och Benedikta. Katarina blev drottning i sitt gifte med kung Erik Eriksson den läspe och halte, men de dog barnlösa. En del av Katarinas gods donerades till Gudhems kloster och resten ärvdes av systemen Benedikta, som var gift med lagmannen i Östergötland. När han dog gifte hon om sig med Svantepolk, som kom från Baltikum och som på mödernet härstammade från förnäma slaviska ätter. Säreget nog är han dessutom i rakt nedstigande led släkt med Sofia, som fick ärva den ena hälften av kung Sverker d.ä:s gods. Men Sofia hade aldrig ens varit i Sverige och ville inte komma hit, utan på något sätt skickades förmodligen arrendeavgifterna till henne. Sofia gifte sig senare med den danske kungen, och deras son blev också dansk kung. Så denna kung blev såle-

des ägare till hälften av Sverker d.ä:s gods innehav i Sverige. En av hans många barn var hertig Knut av Reval, och han ärvde godsen i Sverige, samt blev far till den Svantepolk som gifte sig med lagmansänkan Benedikta. Vid den tiden fick Svantepolk även överta lagmansämbetet i Östergötland. Genom detta äktenskap återförenades Sverker d.ä:s gods innehav, men det dröjde ungefär hundra år.

Bjälboätten, den ätt som en del kallar för Folkungaätten, består av många medlemmar som det finns ett flertal intressanta historier omkring. En av dem berör Birger jarl och hans uppväxttid. När han växte upp tycks alla hans bröder ha nått vuxen ålder, i så fall var han ett sladdbarn som var betydligt yngre än de övriga. Både hans bröder och många andra i Bjälboätten var anslutna till folkungapartiet, men med Birger jarl kom förändringen. Säreget nog vågade och ville Birger jarl gå emot hela sin släkt för att istället infinna sig på motståndarnas sida. Vi kan fundera på om det hände någonting i Birgers uppväxttid som medförde att han bytte sida. Varför skulle han vara emot sin bror Eskil lagman, eller sina bröder som var biskopar i Linköping, Bengt och Karl? Men så blir det, och han tar ställning mot folkungapartiet och genomdriver fler förändringar än någonsin tidigare. Härigenom blev Sverige en modern stat, precis som Frankrike och många andra länder i Europa.

2 – Rike och stat

I det avsnittet ska vi ta upp begreppen rike och stat. Det är två begrepp som jag använder här för att kunna särskilja två samhällsmodeller, dels den som skulle vara rådande i Sverige från 1200-talets slut och fram till vår egen tid, och dels den som förekom tidigare.

När vi betraktar Sverige och ser hur det är organiserat nu för tiden, är inte det den enda möjliga organisationsformen, utan den form som vi har haft sedan 1200-talets slut. Det medför att när vi läser Sveriges historia och tar oss ner genom seklerna, känner vi igen oss. Begrepp som kung och riksdag kanske får något annorlunda betydelser, men i stort sett är det samma maktstruktur och medborgarskap samt rättigheter och skyldigheter för individerna. Visst finns det skillnader vad gäller detaljer, men strukturen hur allting är organiserat är likadan. Därför känner vi igenom oss när vi hör berättelser från andra sekler. Men när vi kommer förbi 1200-talet förlorar vi ofta greppet när vi når berättelser som berör 1100-tal, 1000-tal eller järnåldern. Här känner vi inte igen oss och förstår inte varför människor agerar som de gör. Det beror på att vi har passerat förbi statens tidsperiod och kommit ner till den tid då vi istället hade ett rike i Sverige.

Staten känner vi igen eftersom den har en struktur som varit likartat i över 700 år. Den har en fast organisation med en kung eller riksdag som bestämmer, den eller de personer som står överst är en myndighet som har förlängda armar som kontrollerar att allting är såsom man har bestämt däruppe. Alla väsentliga beslut sker däruppe och inte nere hos folket. Vi kan alltid hävda att vi till exempel har rösträtt, men det är inte vi själva som fattar besluten utan det sker alltid däruppe. Staten har alltid en makt och en myndighet som avgör vilka rättigheter och skyldigheter som ska gälla för individerna i samhället och vilka regler som ska styra detta. Om vi jämför detta med riket så kommer vi i så gott som samtliga fall att finna motsatsen. Men innan vi tar upp det ska vi fortsätta med staten. En stat kan man definiera utifrån landgränserna, den har en yta som är bestämd med fasta gränser. De människor som bor här innanför blir automatiskt landets medborgare, vilket också skiljer sig från riket. Det är således gränserna som avgör vilka personer som ingår.

Ser vi närmare på riket för att se hur det är organiserat, märker vi en mycket stor skillnad. Så gott som allting är annorlunda. Likheterna är dock att även ett rike har en hierarki som åtskiljer de rika från de fattiga, de mäktiga från de som inte har något inflytande, samt att man har en kung. Kungen har dock ganska annorlunda arbetsuppgifter, och det medför att somliga menar att det inte fanns någon ”riktig kung” vid den här tiden. Det var riktiga kungar, men de ägnade sig åt andra saker

än vad de gjorde senare i en stat. Inte ens under statens tidsperiod var man säker, rörande sitt liv, när man var en kung, utan man fick alltid räkna med angrepp utifrån. Det var faktiskt mindre riskfyllt att vara kung under rikets tid än senare. Der beror på att ett rike består av en frivillig sammanslutning, och bygger på samarbete. Det gör tyvärr inte en stat, som har råd med inre konflikter, och till och med bygger på inre konflikter emellanåt. Ett rike däremot kan inte ha inre konflikter för då faller det samman. Ett rike är en frivillig sammanslutning av ätter som har gått ihop för att kunna göra gemensamma saker. Ofta handlar det om religion men framför allt om försvar. Ytterst är ett rike uppbyggt som en försvarsallians där ätterna gått samman för att kunna försvara sig gemensamt. Granskar vi bondestenåldern, bronsålder och järnåldern finner vi att det mest naturliga för de människor som levde då, var förmodligen att alliera sig efter den här principen. Vad vi sedan kallar det för är ointressant, men det fanns sammanslutningar av folk över större områden i syfte att försvara sig. De som allierade sig på det här sättet var inte fristående privatpersoner, för det var något som staten ville ha. Staten ville inte ha grupper som släkten, klaner och ätter, utan statens lagbok är skriven för enskilda individer som inte gömmer sig bakom ättens rättigheter. Alla blev formellt sett lika inför lagen. Så var det dock inte i ett rike. Där var man inte lika inför lagen, eftersom man för det första inte har någon sådan lagsamling, och för det andra så handlar det inte om individer. Det handlar ytterst om ätter. Ätterna var detsamma som släkten, ibland ingick alla de som var släkt med varandra upp till sju generationer tillbaka. Dessa personer tillhörde samma ätt, och de skulle hjälpa varandra ekonomiskt och socialt samt bestämma rörande släktens äktenskapsavtal etc. Det var dock en sak där ätterna inte var självstyrande. Man var självstyrande juridiskt, religiöst och ekonomiskt men inte rörande försvaret, eftersom en ätt inte hade så många medlemmar att man kunde försvara sig om det kom ett angrepp utifrån. Enda chansen för dem var att ätterna slogs samman och bildade allianser för att samarbeta i försvaret av bygden. Riket var ytterst bara en försvarsallians och ingenting annat. I övrigt har vi bara självstyrande ätter, som bestod av enskilda familjer som ofta kunde bo på olika platser i bygden, men de visste vilka som tillhörde ätten. Man hade ett förhållandevis bra system under rikets tid, ett självstyrande system. Om man försöker romantisera riket bör man försöka föreställa sig hur det var att leva då om man hade en elak storasyster eller storebror, för det var knappast det lättaste eftersom man alltid tvingades följa släktens vilja. Det var först med staten som individen blev ansvarsmässigt friställd från sina släktingar. Det säregna är att i och med att man var självstyrande i riket, och exempelvis råkade döda någon av sina egna släktingar, så kan det inte föras upp på tinget eftersom det bara berör den aktuella ätten. Men om två ätter tvistade om någonting fanns det en uppmaning ända fram till 1200-talets slut att ätterna skulle försöka lösa konflikten alldeles själva. Om man inte kunde det, då först vände man sig till tinget. När Birger jarl vid denna tid på 1200-talet försöker genomföra förändringar vill han se till att alla ärenden förs

fram på tinget, även de som tidigare bara berörde en enskild eller ett fåtal ätter som ville lösa tvisten själva. Orsaken var att man började införa fasta bötesbelopp för olika brott, och 1/3 av bötesbeloppen skulle gå till kungen som på så vis började tjäna pengar på folks brottslighet. Riket däremot ville inte ha några brott alls eftersom det motverkade samarbetet, och samarbetet var nödvändigt för att man skulle kunna slåss mot en gemensam fiende. Då, när man stod sida vid sida, var det viktigt att kunna lita på varandra, vilket var rikets styrka. Under rikets tid träffades man regelbundet i folkförsamlingar för att kunna diskutera gemensamma frågor. Det var kungens uppgift att sammankalla den här folkförsamlingen där man diskuterade gemensamma frågor för att kunna komma fram till ett gemensamt beslut. Kungen ledde diskussionerna och sammanfattade vad alla hade sagt. Om man sammanfattade på ett bra sätt blev det bifall från alla närvarande, men om han gjorde det på ett dåligt sätt blev det bu-rop varefter man började om från början igen. Det här var en slags demokrati som syftade till att alla skulle vara eniga innan man fattade beslut. Det gällde inte att vinna en omröstning med 51% utan här handlar det om 100%. Alla behövde vara med annars fungerade det inte. Riket var ett mycket flexibelt system som gjorde det mycket svårt att erövra, men det var också svårt för riken att erövra andra områden. Man kan ju inte tvinga befolkningen i ett erövat område till samarbete. Däremot kan man kuva dem. En stat kan dock erövra områden och tilldela individerna rättigheter och skyldigheter, det som medborgarskapet innebär. I ett rike har man inte sådana redskap, vilket gör att riken endast kan kuva andra folk och riken, samt tvinga dem att betala årliga skatter, medan riket även i fortsättningen hade samma storlek.

- - - - -

Del 2:2

Förändringen från rike till stat var genomgripande, både för den enskilda individen, för slakten och för hela samhället. Det skapade stor oro och reaktioner. När vi idag talar om förändring under vår egen tid, kan man hävda att övergången från rike till stat var minst lika omfattande för individen. Då handlade det om allt från rättssystem, religion och ekonomi till försvarsfrågor. Framför allt blev individen lösgjord från ätten, att man inte längre hade ättens trygghet men man hade heller inte ättens tvång att göra saker på ett visst sätt. Båda systemen har fördelar och nackdelar varför vi kan hitta förespråkare i Sverige för dem båda under lång tid. De första tendenserna till att Sverige började bli en stat kom redan på 500-talet, långt före vikingatiden när det förekom europeiska kontakter. Vi får inte glömma bort att vikingatiden var en speciell period men inte den enda då det förekom utlandskontakter. Efter 500-talet fortsatte en del smärre förändringar. Olof skötkonung försökte i början av 1000-talet åstadkomma en del förändringar, vilket dock inte gällde hans söner, men kung Stenkil och hans son Inge d.ä.

driver på för att genomföra förändringar. Även Sverker d.ä. gjorde stora förändringar i riktning mot en stat, och skaffade sig samtidigt många fiender och blev slutligen mördad. Den sverkerska ätten fortsätter arbetet med reformer, medan den erikska ätten försöker bromsa utvecklingen i möjligaste mån. Slutligen finner vi Bjälboätten med Birger jarl och hans söner Valdemar och Magnus ladulås då Sverige mer slutgiltigt blir en stat.

Man kan fråga sig när exakt som Sverige blir en stat, men det går i princip inte att svara på. Debatten om Svea-statens vagga handlar om 1100- och 1200-tal, medan debatten om Svea Rikes vagga kan placeras långt tidigare. Under 1100- och 1200-talet kan vi se hur förändringarna och reformerna kommer successivt och då är också motståndet som allra störst. Motståndet är organiserat i flera olika landskap. I Västergötland och i landskapen runt Mälaren finns många förespråkare för riket och medverkar i folkungapartiet som vill ha kvar riket och inte vill se att Sverige blir en stat. Dessa personer slår sig samman och arbetar ihop med den erikska kungaätten. En del tror att den erikska kungaätten bara var bosatt i Västergötland, men så är det inte. Stamfadern Erik den helige samt kung en Knut länge kommer båda från Uppland och har mycket med Uppland att göra. Däremot lär Knut Eriksson ha dött i Eriksberg år 1195 i Gäsene härad i Västergötland. Många av kungarna i den erikska ätten är gravlagda i Varnhems klosterkyrka i Västergötland, vilket också pekar på att ätten även var förankrad i Västergötland, på samma sätt som den stenkilska ätten som härstammade från Levene. Medan den erikska kungaätten i hög grad var knuten till Västergötland och delvis till Uppland, var den sverkerska kungaätten knuten till Östergötland. Eftersom även Bjälboätten, med t.ex. Birger jarl, härstammar från Östergötland, kommer Svea-statens vagga framför allt att hamna i Östergötland varifrån arbetet leddes för att förändra landet.

Under den här perioden händer det oerhört mycket. Motståndarna till reformerna benämndes folkungar, och de kan ha fått sitt namn efter Folke jarl som tillhörde Bjälboätten, de fanns främst i Småland, Västergötland och i landskapen runt Mälaren och de försöker göra allt som står i deras makt för att bromsa utvecklingen. Flera stora inbördesstrider utkämpas i ett försök att hejda förändringarna men det är ganska verkningslöst. Trots det hade man länge ett visst övertag. Från det att kung Sverker d.ä. dog år 1156 så hade folkungarna övertaget i samhället i nästan hundra års tid. Trots det lyckades den sverkerska ätten att genomföra förändringar och få Sverige att utvecklas vidare mot en stat under de korta perioder då de innehade kungaämbetet. Exempelvis kan vi se att det främst var under de sverkerska regeringsperioderna som klostren etablerades och nya klosterordnar kom hit, samt när kyrkan fick skattefrihet på sina jordar etc. Detta var sedan i regel omöjligt att upphäva för folkungarna. Trots att den erikska ätten och folkungarna hade makten under det mesta av tiden kan vi se att de inte rådde över

utvecklingen, utan övergången från rike till stat skedde successivt mot deras vilja.

Folkungapartiet ville bibehålla riket i möjligaste mån, och förordar ett system med en ganska svag kung, men det kan uttryckas på ett annat sätt. Även den erikska kungaätten kämpade för ett rike med dess typ av kungamakt. I en stat har kungen mycket mer att säga till om. Det är kungen som ytterst beslutar om olika saker, och kungen är myndigheten över alla andra och det är kungens förlängda arm som avgör många frågor i samhället, såsom religiösa, politiska, ekonomiska och sociala frågor. När vi går tillbaka till rikets tidsperiod var det inte alls på det sättet. Ätterna var självstyrande, och bygderna blev också i hög grad självstyrande. Vad ska man då ha en kung till? Jo, kungen var den hövding som höll i folkförsamlingarna där man diskuterade olika frågor som ofta hade med försvar att göra och kanske religion, men riket syftade i första hand till att vara en försvarspakt och ingenting annat. Deras beslut handlade i hög grad om krig och fred, och det var kungens uppgift att genomföra detta. Kungen blev automatiskt överbefälhavare, eller den person som skulle leda styrkorna mot seger. Var det så att man förlorade kunde kungen få stå till svars för det. I krig kan man inte sitta ner och diskutera om man ska anfalla med rytteri eller fotsoldater utan det gäller att någon snabbt och effektivt kan fatta besluten i krigsfrågorna. Det är detta som är kungens främsta uppgift. Rörande dessa frågor blir kungen som en slags diktator som får bestämma allting så länge som man är ute på ett krigståg eller hemmavid och ska försvara sig. På så vis hade kungen stor militär makt när det var ofredstider, vilket det ofta var.

Riken och stater krigar ofta på olika sätt. När riken krigar kan många saker jämföras med en fotbollsmatch, medan stater kan kriga helt annorlunda. Hur stater krigar får vi ofta underrättelse om via nyheterna, där man med effektiva vapen försöker förgöra så många fiender som möjligt för att få dem att ge upp. Riken däremot slåss annorlunda. Vi har flera skrivna berättelser som visar att om motståndarna ställde upp och ville ha en ärlig kamp på slagfältet, då ställde man upp på båda sidorna och väntade in varandra tills man var färdig. Först då gick man till anfall och slogs till ena sidan vann, medan den andra drog sig tillbaka. Ytterst så ansåg man att det inte var genom krigarnas förtjänst som det blev vinst eller förlust. Det var gudarna som avgjorde om man skulle vinna eller förlora. Oavsett om man var många eller få, väl förberedd eller inte, så spelade detta ingen roll eftersom det var gudarna som avgjorde vem som skulle vinna. Det här medförde att man bara slogs lagom länge till dess att den ena sidan ansåg att manfallet började bli för stort och man flydde därifrån. När man flydde var det sällan eller aldrig som man blev förföljd, eftersom kampen redan var avgjord. Det som låg kvar på slagfältet i form av rustningar, vapen och smycken samlades in och förstördes varefter man offrade det till gudarna. Om däremot motståndarna inte ville ställa upp på slagfältet, då kunde man plundra

och röva bäst man ville eftersom det inte hade föregåtts av någon ärlig kamp. På så vis kom man rent generellt att kriga på olika sätt under rikets tid och sedan under statens tid.

Folkungarnas politiska mål var att bibehålla riket, de ville ha folkvalda kungar och biskopar. Besluten i dessa frågor skulle inte bestämmas uppifrån, utan det skulle folket få göra. Man ville också vidga handeln och gynna handelsmännen samt ha fria marknadsplatser, och man ville definitivt inte ha städer där handeln kontrollerades av myndigheterna. När Sverige sedan blev en stat så tog man bort många av marknadsplatserna och införde istället städer som skulle överta marknadernas roll.

Angående skillnaden mellan rike och stat finns det mycket att fundera över. Staten känner vi igen men inte riket, så det är riket vi behöver fundera mer på för att förstå hur pass välorganiserat det faktiskt var.

3 – Kyrka och kloster

Den här delen kommer att handla om kristendomens införande, om kyrka och kloster. När vi pratar om kristendomens införande så kanske de flesta av oss tänker på 1000-tal, 1100-tal, men minns också att det var någonting med Birka i mitten på 800-talet. Frågan är när vi ska börja tala om kristendomens införande. Vi kan faktiskt gå tillbaka betydligt tidigare än så, och vi kan se att redan på 400-talet, strax efter det att kristendomen blir en religion som romarriket skulle värna om. Strax därefter kan vi se att i Sverige och Danmark hade man kontakter ner till det gotiska imperiet nere vid Svarta Havet. Det var just runt 400-talet som goterna långsamt gick över till kristendomen, men inte bara goterna utan många andra germanska folk som bodde strax utanför den romerska gränsen gick stegvis över till kristendomen. När vi kommer fram till 500-talet är alla dessa germanska folk, det är franker, goter, langobarder etc som har gått över till kristendomen. Men det säregna är att de här människorna hade också en viss kontakt med folket i Skandinavien, så vi kan i varje fall utgå ifrån att de kände till kristendomen. Men sedan, om de blev kristna eller inte det är en annan sak. Den här frågan blir ännu svårare när vi kommer in på sådant som runor och vår extrema guldrikedom här i Skandinavien under just 400-talet och början på 500-talet, eftersom det visar på mycket starka kontakter ner till det gotiska riket. Det var förmodligen därnere som man hittade på det här med runor redan omkring år 200, och det var härifrån som guldet kom på framför allt 400-talet. Vi kan också se andra spår av kontakter dit ner, som visar att det inte bara var tillfälliga handelsrosor som etablerade de hör kontakterna, utan att de var mycket djupare än så. Här måste vi fundera på om det inte kan ha varit på så sätt att enskilda personer och stora familjer kom dit ner eller kom tillbaka hit upp där nerifrån, att det var den typen av kontakter som förekom. På så vis så bör det faktiskt ha kommit hit folk som var kristna redan på 400-talet och 500-talet, men på vilket sätt som de utövade sin religion här hemma det vet vi inte. Vi vet heller inte om det var möjligt att vara kristen här uppe. Men det här var under en tid när Sverige inte var en stat, utan ett rike, och i ett rike var alla ätterna självstyrande. Det gäller också i de religiösa frågorna. De var så pass flexibla i sitt tänkande i sådana här riken att man mycket väl kunde ställa upp Kristus och Maria bredvid de gamla gudarna, som Tor och Ing etc, så att man kunde ha flera lika religioner sida vid sida. Det är det ingenting som riket har någonting emot. Däremot kanske biskoparna och missionärerna ogillade det här, men inte de utövare som kan ha funnits här i Skandinavien. Med andra ord, vi kan och bör räkna med att det fanns ett visst antal, förmodligen litet antal kristna människor häruppe redan från 400-talet. När vi sedan stegar oss fram genom seklerna och kommer fram till 800-talet så finns det berättelser om hur Ansgar gör en resa hit till Sverige därför att det

redan fanns kristna människor här. Åter igen, de var inte många, men de förekom. Att de inte var många framgår också av våra gravfält från järnåldern. Här hittar vi nästan bara kremerade personer, och det var någonting som var förbjudet enligt den katolska kyrkan. Man skulle inte kremera människor eftersom det försvårade för Gud på uppståndelsens dag. Det var viktigt ur religiös synvinkel att lägga ner personerna hela i jorden såsom de hade dött och inte kremera dem först såsom man i regel gjorde under den hedniska perioden i Sverige. Det finns uppgifter som talar både för det ena och för det andra, men riktigt kristna blir vi inte förrän ännu senare. Vi måste komma fram till sent 900-tal innan vi åter igen hittar svenska kungar som sägs ha varit välvilligt inställda till kristendomen. Med Olof skötkonungs dop och det faktum att han dör som kristen så blir det en vändning i Sveriges historia. Det är först från den här perioden som vi verkligen har kristna kungar. Men det gäller ändå inte fullt ut, för vart 8:e år skulle man hålla riksblot vilket fanns kvar ytterligare omkring 50 år därefter innan också det försvann och landet verkligen blir kristet. När Sverige till slut anammar kristendomen så var det en stor oreda inom missionsverksamheten. Det beror på att det skickades hit missionärer från Skottland, England och Irland och andra platser västerifrån som missionerar ibland annat Sverige. De är så pass många att vi bara känner till ett fåtal namn av alla de som var verksamma runt omkring i Norden. Många dog på ett plötsligt sätt, andra försvann och ytterligare några fick dö på ett mer värdigt sätt, men för de här människorna var en värdig död detsamma som att få dö i Guds tjänst eftersom många hade valt missionsverksamheten som sitt kall eftersom en martyr slapp skärselden. För dem var det här en befrielse efter döden, att slippa skärselden, att få sitta alldeles bredvid och se andra människor plågas i skärselden fram till uppståndelsens dag. Vi kan alltså se ett motiv till att så många ville bli missionärer och dö som martyrer. Det missionerades mycket i Skandinavien och var och en av missionärerna fick själva bestämma vart man ville gå. Vissa kanske hade direktiv men de flesta hade det inte, och därför finner vi missionsbiskopar och andra missionärer runt om i Skandinavien som färdas fritt och dör på olika ställen. När vi sedan får biskopssäten i Sverige, under sent 1000-tal, kommer gränserna mellan dem att vara flytande. Det finns ingen struktur från första början men det växer fram en sådan struktur ganska fort. När vi exempelvis läser om Skara stift, vet vi inte hur stort det har varit, men det tycks ha omfattat Västergötland, Värmland, Dalsland samt Småland och Östergötland. Det var först när en delning äger rum som Linköpings stift uppstod, vilken kom att omfatta Östergötland och Småland. Det här ogillades av de som bodde i trakten av Växjö. Detta hörn av Småland gör uppror och bildar ett eget biskopssäte och stift, som skiljer sig från det stora Linköpings stift. Därtill har vi Mälardalen med Uppsala, Västerås och Strängnäs, som också växer fram från äldre biskopssäten som exempelvis Sigtuna. Därefter återstår bara Norrland som också skulle ha blivit ett eget biskopsstift från början, och hade ett biskopssäte antingen i Hälsingland eller i Dalarna på en plats som hette Tuna. Men det var ingen som ville resa

så här långt norrut, så man delade på Norrland istället, vars delar tilldelades Västerås stift och Uppsala stift. Säreget nog kan vi knappt hitta en enda biskop under medeltiden som gjorde någon resa till Norrland. Det undvikte man i möjligaste mån. Där var det kallt, långa avstånd, stora skogar och dit ville man helst inte resa alls om man slapp.

Kristendomen har en mycket brokig historia innan de införs, och det går inte att sätta något bestämt årtal när det skedde. Det var en långsam process som fortsatte undan för undan, och man kan fråga sig om den någonsin blev färdig. Ifall svenska folket verkligen blev riktigt kristna så borde allting ha varit till full kyrklig belåtenhet, men så var det inte enligt somliga. När klosterordnarna van insteg i Sverige under 1100-talet, men framför allt under 1200-talet, kom det nya ordnar hit vars munkar vi kan kalla för predikobröder. Deras uppgift var att predika guds ord i bygderna men framför allt i städerna, bland handelsmän och där det var mycket folk. Fanns det dessutom universitet, som vi bara hade ett enda av i Sverige och dessutom bara från medeltidens slut, var det bättre eftersom det var sådana orter som man sökte upp i första hand ute i Europa. Dessa predikobröder ansåg att folket inte var tillräckligt kristna, utan behövde fördjupa sin kunskap ordentligt, varför de ansåg att det återstod ganska mycket av kristningsarbetet. Men det är i regel inte enligt deras perspektiv vi bedömer när kristendomen införs, utan vi tänker främst på när tre episoder införs i livet. Det är dopet när vi föds, det är vigseln när vi ingår äktenskap och det är gravläggningen som bör ske i vigd jord i närheten av en kyrka. Det är dessa händelser som är de viktigaste för oss när vi ska försöka se om ett folk är kristet eller inte, samt när man ger upp sina hednagudar och gör sig av med dem. Men här var det också svårt eftersom människor som levde i ett rike, de var så pass flexibla att det gjorde ingenting för deras skull om man både hyllade Jesus samt Oden och Tor. Det gick alldeles utmärkt. På så vis var man kristen under det mesta av året, men när det gällde de gamla hedniska högtiderna så höll man kvar dem så länge det gick för säkerhets skull. När många hedniska högtider avskaffades under tiden omkring sent 1000-tal och under 1100-talet, då var den hedniska religionen så gott som helt borta och det var bara kristendomen som var rådande i Skandinavien.

När man sedan skulle börja bygga kyrkor och kloster så var det ganska dyrt. Kyrkor kan man inte bara bygga hur som helst, men trots det så kan vi se att det stora kyrkobyggandet inleds i slutet av 1000-talet med framför allt träkyrkor, men omkring år 1100 började man även bygga stenkyrkor. De första byggdes redan under sent 1000-tal, men det var främst under 1130-talet, alltså början på Sverker d.ä:s regeringstid som den explosiva byggnadsperioden uppstår. Då kan vi se att det är många kyrkor som byggs. Det här kan vi se ganska tydligt idag genom dendrokronologiska dateringar där årsringarna i stockarna från taket anger exakt vilka årtal som de enskilda stockarna har blivit fällda. Därigenom kan vi se vilka byggnadsår som gäller för kyrkorna.

Att bygga kyrkor var inte billigt, varken att genomföra eller att underhålla. Det medförde att efter omkring hundra år har man byggt för många kyrkor i landet. Biskopen i Skara stift skickade då brev till påven i Rom och frågade om man fick riva kyrkor, eftersom man hade byggt för många. Påven svarade då biskopen att det gick för sig, men det hade han inte behövt fråga honom om, sådana beslut fick han ta alldeles själv. Men biskopen kände sig säkert tvungen att fråga för att vara helt säker på att man verkligen fick och kunde riva kyrkor. De första kyrkoruinerna vi får är från tidigt 1200-tal. Där utöver har vi andra kyrkoruiner, som minner om tider med krig och andra våldsamma händelser, men dessa kyrkoruiner är viktiga för oss eftersom de visar exakt hur kyrkorna såg vid den här tiden. Då har vi framför allt långhuset som man ska gå in i. Långhuset var ganska stora men mycket mindre än de flesta kyrkorna av i dag. Härinne skulle församlingen stå för att lyssna på mässan. Några bänkar fanns inte, men möjligen trägolv. Ingången var alltid placerad på den södra sidan, och när man kom in var det ganska mörkt. Fönstrena var få, långsmala och små. Därtill kom koret som vara smalare än långhuset och placerat vid långhusets östra kortsida. Här fick bara prästen och prästvigda gossar vara. En del av pojkarna i socken fick gå i prästlära, och de fick en enkel form av prästvigning medan de gick i lära, eller i kyrkans skola, och de fick då vistas här i koret för att bland annat sjunga körsång. Därav har denna del av byggnaden fått namnet kor. Somliga kyrkor hade förutom långhus och kor dessutom absid, som var en halvrund utbyggnad i öster som var mycket helig. Den här delens funktion förstår vi inte, bortsett från att den var mycket helig. Här står emellanåt altaret, men ibland står altaret indraget en bit så att det istället står i koret, så att absiden bara finns där utan begriplig anledning för oss i dag. Heligt var det, men någon förklaring har vi inte. Men vi har förklaring på andra saker som vi snart ska återkomma till.

Del 3:2

Om vi återgår till den folkliga kristendomen, och de tre delar som är de väsentliga, så kan vi se ganska annorlunda ritualer gentemot hur de ser ut i dag. Exempelvis dopet gick till så från allra första början att prästen bara döpte barn vid några få tillfällen per år, men det gick inte an eftersom det var förhållandevis många barn som inte antogs ha så stora chanser att överleva. För att undvika att barnen kom i djävulens händer och ge dem en chans att komma till himmelriket, var man tvungen att ge dem nöddop. Om inte prästen kunde komma fick någon annan göra det. Det här blev så pass vanligt att prästen gick med på att döpa barnen inom ett par dagar från födseln. Men ibland var det aktuellt med nöddop trots allt, och då skulle i första hand fadern i huset ombesörja detta. Om inte han var tillgänglig skulle någon annan manlig person

uträtta dopet, och fanns det ingen manlig person i närheten så skulle någon kvinnlig person i närheten förrätta nöddopet. Fanns det ingen vuxen person i närheten fick i värsta fall barn, och då främst syskon, utföra dopet. Det viktigaste var då att man hade någon vätska på huvudet och uttalade orden: ”I Faderns, Sonens, och den Helige andens namn, döper jag dig”, varefter ritualen var färdig. När man utförde dopet skulle man helst ha vigvatten från kyrkan, och eftersom ingen brukade ha det hemma fick man ta vanligt vatten, och fanns det ingen tillgång till vatten kunde man ta snö, fanns inte det heller fick man lov att spotta i handen och lägga på den nydöptes huvud. Så nöddop blev alltid utförda på något sätt för att rädda person undan från smådjävlar- na ifall barnet dog. Nöddop behövdes i regel inte, utan barnen överlevde även om chanserna såg dåliga ut från början. Dopen förrättades normalt inne i kyrkan, men här kom nästa problem. Det nyfödda barnet fick inte vistas inne i själva kyrkan eftersom det var odöpt. Modern eller någon annan person bar fram barnet till kyrkans tröskel, och innanför i kyrkan stod prästen. Intill honom vid ingången på den södra sidan av kyrkan stod dopfunten, som ofta var vackra arbeten i sandsten. Här stod prästen och den som bar barnet på varsin sida av tröskeln, varefter prästen utförde hela ceremonin fram dess att det var dags att sänka ner barnet i dopfunten. Då var barnet så gott som kristet, varför prästen sträckte fram sina armar och tog emot barnet, lyfte in det över tröskeln och sänkte ner det helt och hållet under vattenytan i dopfunten, och därmed var barnet döpt.

Om vi går fram ungefär femton år i livet är barnet stor nog för att kunna gifta sig. Vid den här tiden var det på så sätt att kvinnor fick ingå äktenskapsavtal vid 12 års ålder och män vid 14 års ålder. Men därefter dröjde det ungefär ett år innan äktenskapet fullbordades. med andra kunde 13-åriga flickor och 15-åriga pojkar ingå äktenskap fullt ut. Orsaken till att man tillät äktenskap vid så låg ålder är enkel. Folk dog vid så låg ålder att det var bråttom att skaffa barn om landets befolkning inte ska minska. Av de som föddes var det bara ungefär 40% som blev 20 år gamla, och 20% som blev 40 år. Så man kunde inte vänta för länge, såsom sker nu för tiden när många ska studera, göra militärtjänst, åka på utlandsresor, göra karriär etc innan man gifter sig och skaffar barn. Hade man tänkt så under medeltiden hade det inte blivit någon befolkning kvar i Sverige. När man gifte sig under medeltiden var det stort fest. Sedan urminnes tider hade det varit en viktig uppgift för ätterna att se till att man gifte sig på ett bra sätt med andra ätter. Det handlade om strategi, både ett socialt och ekonomiskt tänkande, där känslor fick komma i andra hand. Sådant hade man inte råd att fundera på, utan här var det andra faktorer som avgjorde. Genomförandet av äktenskap och det bakomliggande avtalet var ganska komplicerade, och skedde efter en mall som förmodligen var flera tusen år gammal. När det väl var färdigt hade man en stor fest som slutade med att man ledsagade brudparet till sängen och lägga ett lakan över dem, varefter äktenskapet ansågs vara fullbordat. Det var under festen som prästen

kom in och vigde brudparet och sade att de dessutom hade Guds välsignelse. Något säreget inträffar runt 1200-talet då prästerna hävdade att det räckte med kyrklig vigsel, och att man inte behövde avtal mellan ätterna, vilket var ett fullkomligt nytänkande för nordborna. Härigenom möjliggjorde man för hemliga äktenskap, ungefär som i berättelsen om Romeo och Julia, där de båda inte fick gifta sig för sina släktingar, men där de tänkte mer på sina känslor än på ekonomi och socialt ansvar ätterna emellan. De kunde gå till prästen och säga att de ville gifta sig. Prästen frågade då om det fanns några äktenskapshinder, såsom att de var gifta sedan tidigare eller att de var besläktade med varandra, då kunde prästen viga dem utan att ätterna tillfrågades först. Genom detta förlorade ätterna sin kontroll över dem som tillhörde den egna ätten, och styrde inte längre lika hårt över äktenskapen. Det kunde individen själv besluta om. Detta är ytterligare ett steg mot en stat där individen själv tar ansvar för sitt liv.

Om vi går vidare och granskar hur det gick till när man begravdes finner vi också en komplicerad ordning. Det skulle också ske i vigd jord. Från allra första början lade man kvinnor på den norra sidan av kyrkan och männen på den södra sidan. Det finns ingen värdering i detta, utan vissa saker betraktades som kvinnliga och andra manliga. Man hade en dualistisk syn på tillvaron där man delade upp saker i motsatser som norr och söder, vänster och höger, måne och sol, ett synsätt där allting har motpoler såsom kvinnligt och manligt. En del av detta finns kvar inne i kyrkan där man fortfarande under lång tid på många håll i landet har kvinnorna placerade på den norra sidan och männen på den södra sidan. Det gick till och med så långt under tidig medeltid att man lät hugga upp kyrkoväggen på långsidans norra sida för att inrätta en särskild ingång för kvinnor, medan männen fortfarande gick in genom den gamla ingången på sydsidan. När man gravlades hade man en motsvarande åtskillnad från början men den upphörde relativt tidigt och kanske gravlade man individerna familjevis istället, men det är bara gissningar. Vi har ingen aning vad som därefter styr placeringen av de döda innan för kyrkogårdsmuren. Här skulle man gräva ner den döde så fort som möjligt. Men innan vi kommer fram till denna händelse, hade en lång procedur redan utspelats. Märkligt nog dog man på ett annorlunda sätt då gentemot hur det går till i dag. Numera är det många som dör på sjukhus

4 – Tingen, marknaderna och religiösa högtidsdagar

Under tidig medeltid när det fortfarande var rikets samhällsstruktur som var rådande, och vi inte har fått en fullvärdig stat ännu, var det främst tre saker som var viktiga för folket som bodde ute i bygderna. Dels var det tingen, när man skulle lösa konflikter, dels var det marknaderna, som var viktiga för handel och köpenskap, och slutligen de religiösa högtidsdagarna. Om vi tar det från början kanske vi märker att det inte går att särskilja dem så mycket. Tinget var platsen där man fällde domar, men under rikets tid hade man inga egentliga lagsamlingar som man fick i en stat när man reglerar individens rättigheter och skyldigheter. När man kom till tingen, under rikets tid, kunde domarna falla mycket olika även för mål som var mycket lika varandra. Det här berodde på att domaren och nämndemännen tog hänsyn till varje enskilt fall och funderade på orsaken till brottet. Bara för att en man t.ex. är anklagad för att ha dödat någon, var det inte ett mord som medförde en given bestraffning, utan man tog hänsyn till varför han hade dödat. I ett fall kan det ha skett därför att personen ville döda, medan det i ett annat fall kan ha berott på att han blev provocerad och retad tills han utförde dådet. I sådana fall döms målen olika. Varje enskilt mål var unikt och det gick aldrig att beräkna eller förutbestämma hur domen skulle bli. Det skulle bara domaren och nämndemännen fatta beslut om. De hade uppfattningen att det aldrig var den enes fel när två träter, så man skulle alltid lyssna på omständigheterna kring målet innan man fattade beslut. Det fanns även mål med mördare och tjuvar där det inte var dessa gärningsmän som slutligen dömdes utan någon annan person som ansågs vara orsaken till den aktuella händelsen. På så vis skiljer sig synen ganska påtagligt mot vad den blev senare under statens tid.

Dessutom var det inte domaren och tingsmännen själva som avgjorde i konflikterna. Det skulle ske med gudarnas hjälp. Det var gudarnas om var med och fattade beslut om hur man skulle döma. Därför kunde man inte hålla ting om man inte först offrade till gudarna. Det innebar att någon form av ceremoni och högtid blev det alltid inför ett ting. När dessutom så här mycket folk träffades, vilket var naturligt vid ting och offer, fanns det anledning att ta tillfället i akt och ägna sig åt handel och köpenskap. Därför hörde de tre sakerna ting, marknad och offer eller religiösa ceremonier alltid ihop.

Om vi försöker betrakta en sådan här dag eller eventuellt en hel helg, hade man redan långt tidigare bestämt vilken dag som man skulle träffas. Då kan man ha angivit det utifrån månens cykler eller vilket dag på året, eftersom man även höll reda på solårets dagar. Numera kanske vi

har den uppfattningen att man på den tiden inte kände till hur många dagar det gick på ett år men allt sådant höll man noga reda på. Det var inte varje enskild person som gjorde det men tillräckligt många höll reda på solårets dagar och månens cykler.

Folket gick sedan dit på rätt dag, eller om man var mäktig, ett par dagar senare för att tvinga de andra att vänta på en. När väl domaren och tingsmännen var där skulle domaren, som från början inte kallades lagman utan gode, och gudens uppgift var bland annat att offra till de hedniska gudarna. Efter dödandet av offerdjuret stänktes blod på altaret, och den mycket heliga guldarmring som alltid förvarades vid altaret – ingen fick eller vågade ens tänka tanken att stjäla guldarmringen på natten eller på de dagar då ingen fanns i närheten, och blotta beröringen kunde medföra straff – ja, den guldarmringen blir också blodbestänkt av blodet från offerdjuret, vars art vi inte känner till. Sedan kan goden gå ut på tinget med den blodbestänkta guldarmringen och visa up den på sin arm och därigenom tala om att nu hade han myndigheten att döma i målen på tinget. Så det var inte på grund av sin egen skicklighet som han dömdes utan på grund av sin förmedlande gudomliga kontakt som han kan döma tillsammans med nämndemännen på tinget. Under förhandlingarna lyssnade man noga på båda sidorna varefter man kom fram till ett beslut. Till skillnad från en stat handlade det inte om att utse en syndabock. Vem som var skyldig var ganska ointressant att ta reda på i ett rike. Det enda man ville var att de båda parterna som var i konflikt med varandra skulle kunna samarbeta igen. Det var det som var det slutliga målet. När man väl kom fram till ett beslut kunde det ha varit att en viss ätt skulle betala tio kor i böter till den andra ätten. När det hade förts över till den ätten, kunde de svara med att ge en gengåva till den första ätten bara för att tala om att de tacksamt tagit emot böterna som en värdig ersättning för den förlust som de drabbats av. Den ätt som fick en gengåva blev hedrade och tillsammans hade man visat för hela bygden att man åter igen var överens och kunde samarbeta. Skulle det bli ofredstider och främmande folk anföll så skulle de stå sida vid sida och slåss tappert och försvara varandra. Det var det viktigaste med den tidens tingsförhandlingar.

När vi sedan kommer fram till statens tid, som börjar komma på 1100-talet genomförs främst på 1200- och 1300-talet, fick man en helt ny struktur på dömandet. Då var det inte viktigt längre att de tvistande parterna förliktes med varandra, eftersom staten inställt hade en stående härstyrka som skulle försvara landet. Man behövde inte längre stöd från bygderna, utan struntade faktiskt i dem i hög grad. Inte heller bryr man sig om ifall de vill samarbeta med varandra. Det enda man ville ha fram var en syndabock, och så snabbt och effektivt som möjligt döma personen till böter. När man väl fått in böterna skulle den delas, och kungen fick då en tredjedel av bötesbeloppet. Så kungen ville ha många syndabockar och mycket böter i sitt land vilket gav stora inkomster. Det var det viktigaste för kungen.

Man införde också lagar och bättre regleringar, tydligare formuleringar rörande rättigheter och skyldigheter, vilket skrevs ner i lagsamlingar. Dessa fick en ny form mot vad de hade från början och sedan har detta fortsatt fram till vår egen tid.

Förutom tingen fanns marknader. Det var viktigt för många människor att föra hit de varor som man hade överskott av, oavsett om man var hantverkare eller om odlingen gett mer än vad man behövde, i en förhoppning om att få det sålt eller utbytt mot det man behövde. Märkligt nog var det här samhället mycket stabilt vad gäller priserna på varor, vilka förblev likartade under i stort sett hela medeltiden. Visserligen kan man se att priserna förändras och ökar, men det beror på att silverhalten i mynten sjunker. Räknar vi istället på silvervärdet i mynten så var priserna i stort sett oförändrade under flera hundra års tid. Därför visste man när man bytte varor med varandra vad de olika varorna var värda och vad man kunde få för det. Därför förekom det inte att man prutade eller dumpade priser. Vi kan utgå från två saker. Priserna var konstanta och varorna hade mycket hög kvalitet. Man hade inte råd med dålig kvalitet på den tiden.

Om vi sedan går över till högtidsdagarna att de också var noga reglerade, men de återkommer vi till om en liten stund.

Del 4:2

Innan vi går vidare ska vi komplettera med några väsentligheter som hör till det rättsliga systemet. Under rikets tid var det inte bara konflikter som behandlades på tinget, utan även fredliga ärenden förekom. Det var tre juridiska händelser som var viktiga i rikena, varav de två första var fredliga. För det första har vi överlåtelse av jord, vilket var ganska ovanligt. För det andra har vi äktenskapsavtal, som var viktiga när man skulle gifta sig. Det tredje var de konflikter som uppstod i händelse av mord. I samtliga tre fall hade man en regel som kallas för skafthållning. Det innebar att de parter som var inblandade skulle hålla i samma skaft, och kanske satt det ett yxblad i den ena änden, för att visa att de var eniga. Symboliskt sett höll de i samma skaft och kunde försvara bygden gemensamt och varandra om det skulle bli ofredstider. Det är ju det som riket hela tiden syftar till, att man har ett gemensamt försvar.

Att sälja jord var inte det lättaste. Jorden ägdes indirekt av hela ätten, även om vi kan se att jord ägd av familjer eller privatpersoner tycks ha ökat alltifrån 500-talet och framåt. Det framgår genom ortnamnen från denna tid där förleden för första gången kan bestå av personnamn, ofta ett mansnamn. Detta vittnar om privatägd jord, och att ägarna kan styra över sitt jordinnehav. Har man många jordar, många åkrar och äng-

ar, så kunde man avyttra en del av detta genom försäljning. Men det var ingen lätt process, för ätten hade alltid förköpsrätt, och den rätten fanns kvar ännu på 1600-talet. Detta gällde bara jord som var ärvd, medan jord som var köpt kunde säljas vidare när som helst. Om man ville sälja ärvd jord skulle man först uppbjuda den till sina släktingar, för det fastställda pris som gällde för åkrar eller ängar. Ingen kunde pruta eller betala ett överpris. Om ingen släkting ville köpa jorden var den fri till försäljning. När man sålde jord var det oerhört viktigt att både säljare och köpare betedde sig på ett korrekt sätt, där skafthållningen avslutade den långa symboliska processen med försäljningen. Här skulle exempelvis säljaren lägga en jordtorva i knät på köparen, varefter säljaren lämpligen ger köparen en gengåva för att bekräfta mottagandet av köpesumman.

På samma sätt är det med äktenskapen. Man överlämnade, i regel en dotter och inte en son, till den andra familjen, så att personen ifråga går från en familj till en annan familj. Då måste den nya familjen garantera att den nya familjemedlemmen kommer att tas om hand, få äta sig mätt och sova tryggt. Detta var ingen självklarhet, eftersom det inte fanns någon polismyndighet eller någon annan myndighet heller för den delen som kunde skydda personer. Allt sådant sköttes inom ätterna och mellan ätterna. Det var det som var romarnas storhet. De införde Pax Romana, där fred och säkerhet för individer och folk skulle garanteras av den romerska staten och dess myndigheter. Detta kom också till Sverige vid övergången till stat i slutet av 1200-talet, att man inför en myndighet som garanterar en trygghet för alla individer i samhället. Det var myndigheten som ansvarade för detta, inte individerna själva såsom det var under rikets tid.

Övergången från en tid när det egna ansvaret dominerade till en stat där myndigheterna erhåller detta ansvar medförde stora förändringar. Men den del saker förändrades inte. Hit hör exempelvis högtidsdagarna, som kunde leva vidare utan offer och ting. Somliga kanske vi betraktar som rent kyrkliga, andra kanske vi betraktar på annat sätt. Hur det var vid järnålderns slut och början av medeltiden är svårt att säga. Olika orter tycks ha haft sina egna bestämda marknadsdagar på vissa givna marknadsplatser, som ibland kunde ligga ute på en hedmark eller vintertid ute på sjöarnas isar. Då fanns det många marknadsplatser, men i takt med att man ersatte dessa med ett mindre antal städer, där man kunde kontrollera handeln och införa tullar på varorna, förbjöds de fria marknadsplatserna. De här städerna var under lång tid mycket små, i synnerhet om vi jämför dem med en del europeiska städer. I till exempel Skaraborg i Västergötland hade inte städerna större permanent befolkning är ungefär 50-100 personer under sen medeltid och seklerna därefter. När det var marknadsdagar fick dock städerna en mångdubbel befolkning. Jämför vi detta med de stora byarna i Skaraborg hade en del av dessa en betydligt större befolkning är städerna. Städernas be-

folkning utmärker sig inte genom sitt antal, utan på grund av att de som bor där ägnar sig åt hantverk och handel.

Vissa högtidsdagar följde det astronomiska året, som exempelvis midsommar och vintersolståndet som idag infaller strax före jul. Men dåtidens jul inträffade flera veckor senare, och föregick det urgamla riksblotet som inföll vid tiden omkring februari. Det skedde dock vid olika datum vart 8:e år som löpte under ett månvarv efter en ganska komplicerad beräkning som ytterst utgick från vårdagjämningen. Vår- och höstdagjämningen, samt midsommar och vintersolståndet var fyra viktiga datum på året. Förutom dessa hade man under våren påskeldar eller valborgsmässoeldar som skulle skrämja bort de onda andarna innan man släppte ut boskapen på ägorna. Sedan kunde man ha olika skördefester i början av hösten, eller andra fester senare på hösten. Vid Alla helgons dag verkar vi ha haft en motsvarighet omkring början av november, liksom vi tycks ha haft en högtidsdag i början av februari vid kyndelmässoafton som är ganska bortglömd i dag. Allt detta kan avspegla ett symboliskt tänkande av året, där exempelvis dödens dag inte alls inträffar vid vintersolståndet när natten är som längst utan vid alla helgons dag när man är halvvägs mellan höstdagjämningen och vintersolståndet. Vintersolståndet kan istället ses som en positiv dag när året vänder och man återfår ljuset, men det är först vid kyndelmässoafton som man var halvvägs mellan vintersolståndet och vårdagjämningen som man symboliskt tände ljuset, och det är just det som är kyndelmässoafton. Det är då som ljuset återvänder, efter att ha slocknat på Alla helgons dag. På så vis kan man se att det är ett symboliskt tänkande under årets åttondelar. Kelterna som bodde i västra Europa, hade ett strikt system som byggde på dessa åttondelar. I Norden tycks någonting liknande ha funnits. Återgår vi till vintersolståndet, när natten är som längst, har datumet förändrats på grund av att vi har bytt kalender från den julianska till den gregorianska under mitten av 1700-talet. Då togs 11 dagar bort och därmed försköts hela kalendern gentemot solåret. Lucia hade vid tidig medeltid inträffat exakt vid vintersolståndet, men så blev det inte härefter. Avsikten med luciafirandet är just att uppmärksamma vintersolståndet. Lussekatterna, uppvaknandet vid gryningen, att vandra omkring och knacka dörr, att skrämjas och bjuda på förtäring var viktigt. Dåtidens Lucia hade ingen koppling till helgonet Lucia från Sicilien, utan Lusse eller Lucifer avser ljuset och dess återkomst: Det var detta som skulle lyftas fram, men inte av en kvinna utan av en ko som bar ett ljus i hornen. Denna ko var vår ursprungliga Lucia.

Bland dessa högtidsdagar finns flera helgon. Lucia fick i möjligaste mån ersätta det som ansågs vara hedniskt för att göra dagen kristen. Det fanns också andra helgon som man firade, och var och en av dem hade sin speciella dag på året. Förutom personer som levtt utomlands fanns också ett flertal viktiga personer som levtt och dött i Norden vilka också hade sina egna dagar i kalendern. För en del av dessa skulle man ha

klockringning i kyrkan och någon from av högmässa för att minnas dem och hedra deras gärningar. Men det fanns också många utländska fromma personer som hyllades.

Det var få förunnat av dem som levde vid den här tiden att kunna resa ut och besöka de platser där man firade dessa för oss många gånger okända helgon. Bland alla de hundratals vallfärdsorter som förekom i Europa var det tre som var extra viktiga. Förutom Rom där påven i regel bodde, var det Jerusalem samt Santiago de Compostela i norra Spanien dit många reste för att få uppleva heliga orter. Det fanns också flera heliga orter i Skandinavien. Dels fanns det en hel del lokalt viktiga orter där något mindre helgon hade bott och verkat, dels fanns det rikshelgon som var viktiga för hela landet, eller rent av i hela Europa. På så vis fylldes kalendern med helgon på de olika dagarna, och man sökte genom helgonen det som var sant och riktigt. Men det var inte alltid lätt att veta vad som var riktigt eller bäst, eftersom det förekom konflikter även inom kyrkan. Värst var konflikterna hur man skulle tolka olika textställen i Bibeln, och hur Gud, Jesus Kristus och den Helige Anden skulle uppfattas. Det förkom olika uppfattningar som medförde svåra konflikter, alltifrån romarrikets tid och framåt. Under sent 1000-talet var konflikten mellan påven i Rom och patriarken Konstantinopel så stor att den katolska kyrkan bröt sig loss från den grekisk-ortodoxa kyrkan. Sedan dess har de varit åtskilda och delats upp ytterligare undergrupper.

5 – Korståg och pilgrimer

Att resa var få förunnat under forntiden, men redan under vikingatiden förekom mycket långväga färder till olika kontinenter. Norrut kom de till Island, Grönland och till Nordamerika. Söderut var de nere i Medelhavet redan på 800-talet och fortsatte dessa resor under kommande sekler. Österut vet vi inte hur långt man kom, bara att de besökte platser långt in i Asien. Därför var långväga resor ingenting nytt för nordborna även om det var förhållandevis få som kunde ägna sig åt det. Det förekom ständigt att människor hade varit långt borta och sedan kom hem för att berätta om detta för andra. Kunskapen som behövdes för att kunna resa hade de fått av sina förfäder, som också var ute på långväga resor. Detta hade förekommit i Norden sedan urminnes tider. Går vi istället framåt i tiden kan vi se att detta fortsätter generation efter generation. Exempelvis finns det texter på runstenarna som berättar att man reste västerut och österut, och att vissa av dem dog i namngivna länder som Grekland, Italien, England och Frankrike. Här finns också uppgifter om människor som reste till Jerusalem. På den här tiden gick det bra att resa så långt, om man bara hade mod, skepp, manskap och andra förutsättningar. Antingen kunde det vara en handelsresa eller en krigsresa – men knappast ner till Jerusalem – eller så reste man dit som en from gärning, vilket man kunde göra för sin tros skull. Vägen dit gick genom Östersjön och Finska Viken, via de ryska floderna och Svarta Havet, förbi Konstantinopel (Istanbul) ner till Medelhavet och vidare till Jerusalem. Det var en lång resa och rik på strapatser. När man väl kom fram kanske man inte stannade så länge innan man reste hem igen. En sådan resa kan ha tagit ett helt år att fullborda. På runstenarna finns namngivna personer som gjort sådana här resor, men då gäller det främst början eller mitten av 1000-talet. Därefter inträffade stora politiska förändringar där nere med nya allianser och gränsdragningar. Detta medförde att Jerusalem i hög grad stängdes för kristna besökare och det kunde inte katolska kyrkan acceptera. Viktiga personer som påven och Bernhard av Clairvoux bestämmer att man ska vidtaga åtgärder för att göra Jerusalem tillgängligt igen, för bland annat pilgrimernas skull. Det blev upptakten till korstågen. Effekten blev enorm och ett mycket stort antal människor engagerade sig i denna fråga. Somliga deltog för att de trodde att de skulle erhålla rikedomar, eftersom araberna hade gott om silver och guld samt ägnade sig flitigt åt handel. Andra reste med av rent religiösa skäl, och trodde att ett befriat Jerusalem även skulle ge dem en mildrande tid i skärselden samt att de därefter skulle få komma till himmelriket på uppståndelsens dag. Ytterligare en grupp gjorde det för att de inte hade något val, eftersom de i princip var arvlösa och måste leta efter något annat sätt att kunna försörja sig på, medan en ganska stor grupp utgjordes av dem som man av olika skäl lurade med på dessa resor. Europa på den här tiden hade en viss

överbefolkning och brottsligheten var förhållandevis hög, och de personer som inte var önskvärda i samhället lurades med i en förhoppning om att de aldrig skulle återkomma.

När korstågsfararna gav sig iväg var det en mycket brokig blandning människor, med religiösa fanatiker, tuffa brottslingar och lycksökare. Det viktigaste för dem var att de hade antagit ett obrytbart korstågslofte, som ofta markerades genom att man bar ett fastsytt kors på ena axeln. Sedan gick man hela den långa vägen i väntan på att genom krig kunna erövra Jerusalem och göra staden fri igen för de kristna. Strax före år 1100 gav man sig iväg och år 1099 kom de äntligen fram till Jerusalem och erövrade staden som då hade en befolkning på 70.000 personer. Korstågsfararna tömde staden och avrättade samtliga för att snabbt och effektivt kunna få kontroll över området. Därefter upprättade man kungariket Jerusalem och öppnade vägarna dit för alla som ville dit. Pilgrimer ville exempelvis besöka Jesu gravkyrka och andra viktiga platser. Här kunde historien ha slutat, om det inte var för de folk som bodde runt omkring och som ville få bort de västeuropéer som medverkat till Jerusalems befrielse och upprättandet av ett eget kungarike. Det blev därför ständiga krig i området ända tills Jerusalem åter igen föll i arabernas händer, vilket i sin tur ledde fram till nya korståg i avsikt att åter igen ta staden, men det misslyckades man med. Man skulle aldrig mer återta Jerusalem vid den här tiden, men det förde med sig flera hundra års krigande i dessa trakter och långt norrut. Även i Turkiet bedrev strider och erövringar för att få kontroll över borgar och städer, och där man också etablerade kungariken.

Återgår vi till Sverige vid den här tiden kan vi fråga oss om svenskar engagerade sig i dessa frågor eller inte. I Norge var det stort engagemang. Den norske kungen Sigurd Jorsalafare, där hans binamn Jorsalafare berättar att han hade varit i Jorsala eller Jerusalem, blev en av de främsta inom korsfararnas flottstyrka som var på väg till Jerusalem. Många normmän följde med honom på den färden. Även från Danmark for ett stort antal. Men märkligt nog finns det inte ett enda namn eller en enda uppgift om att någon for med ner till Jerusalem vid just denna tid. Runstenarna talar bara om resor före korstågens tid, och därefter finns det ingenting som kan indikera att någon svensk var med. Frågan är om någon svensk verkligen var med? Svaret på den frågan kanske vi får genom den formulering som påven använde sig av för att välsigna korstågen. Han sade att alla länder som bekrigade hedniska länder skulle också få behålla de områden som de erövrade. Det gällde i första hand trakten omkring Jerusalem. Om korstågsfararna lyckades erövra land och mark skulle de också få behålla det, antingen som privata landområden eller som kungariken. Här såg Sverige sin chans, men inte att expandera och bilda en koloni i trakten av Jerusalem utan att vända sig österut. Till skillnad från normmän och danskar hade vi hedniska grannländer, såsom Finland och Baltikum som fortfarande var hedniska. Trots att Ryssland hade kristnats redan i mitten av 900-talet, och

före Sverige, så brydde de sig inte om Finland och Baltikum men det gjorde svenskarna. Därför började man gå till anfall mot Finland från 1000-talets slut och under 1100- och 1200-talet för att expandera. På så vis fick vi korstågskungar, som Erik den helige, Knut Eriksson och Birger jarl vilka ständigt försöker expandera österut. Ibland gick det bra och vid andra tillfällen riktigt dåligt. De korstågsmärken som svenskarna bar på tycks bara ha syftat till expansion österut, inte att åka med norrmän och danskar ner till Jerusalem. Därför vet vi inte om en enda svensk har varit med på korstågen mot Jerusalem eller inte, men vi vet att många svenskar var med på våra egna korståg mot Finland och Baltikum. Det var inget enkelt motstånd som man mötte. I Finland gick det ganska bra under lång tid och man erövrade land och etablerade ett biskopssäte och ett stift i Finland. I Baltikum gick det däremot riktigt illa i början av 1200-talet. Här var motståndet kompakt. På korståget år 1220 mot balterna förlorade svenskarna i grund, strax efter det att den svenske kungen rest därifrån. Bland de stupade finner vi både den svenske jarlen, Karl döve, och biskopen i Linköping tillsammans med flera andra högt uppsatta personer i samhället. Det var ett stort manfall på den svenska sidan. Efter den förlusten återhämtade vi oss inte, utan överlämnade uppgiften att kristna balterna åt danskar som även de fick lov att ge upp. Därefter kom den Tyska orden som snabbt lyckades erövra hela Baltikum och kuva befolkningen där.

När vi granskar vilka det var som föll i slaget år 1220, var som sagt biskopen av Linköping med. Det var inget ovanligt vid den här tiden att kyrkans representanter var med på slagfältet, utan det var ganska vanligt att de engagerade sig i krigen på samma sätt som många andra. Kyrkans män kunde till och med ha permanenta älskarinnor, men inte fruar, samt barn. Men kyrkans män fick inte gifta sig för påven, det var förbjudet eftersom man skulle leva i celibat. Däremot hade många en stadigvarande älskarinnor som var precis som en hustru. Men år 1248 hade påven fått nog och skickade ut sändebud runt om i Europa och sade att det inte fick förekomma längre. Alla präster och biskopar som inte hörsammade att leva efter celibatets regler blev omedelbart avskedade, och deras älskarinnor och barn skulle försvinna från deras gårdar.

Del 5:2

Pilgrimerna besökte de heliga orterna ute i Europa och framlevde ett ganska säreget liv. De hade speciella pilgrimskläder som visade att de verkligen var pilgrimer, de levde fattigt och enkelt och skulle gärna gå barfota om vädret och temperaturen tillät och så tog de sig fram på vägarna ute i Europa. Ingen fick antasta eller ställa till besvär för dessa pilgrimer utan de var i det närmaste heliga under resans gång. Trots det kunde man inte lita på dem. Även på den tiden förekom det spioner som var utskickade av kungar och kejsare. Därför skulle en pilgrim ha

med sig ett intyg från sin biskop vilket visade att han eller hon verkligen var en pilgrim, och inte en person som var utsänd av något annat skäl. Dessa pilgrimer for ofta långt och besökte många orter, men hade sällan någon brådska utan tog gärna omvägar för att på så sätt kunna besöka andra heliga orter som var mindre viktiga. Vart de än kom fick de ofta med sig pilgrimsmärke som var ett minne. Det visade att de verkligen hade varit på de aktuella platserna när man väl kom hem. Förutom att man köpte pilgrimsmärken förekom handel med relik, vilket många ville ha. Varje enskild sockenkyrka skulle ha minst en relik i sin ägo, så altaret skulle ha en särskild plats för relikskrinet eller en särskild relikgömma. Det har hänt i modern tid att man vid restaureringar av kyrkor har återfunnit relik i hemliga fack. Har man ännu mer tur finns det en lapp där texten anger vilken person som relikens anses komma ifrån. Men dagens osteologer som är experter på benmaterial kan analysera benen och komma fram till att även om beskrivningen anger att det kommer från en helig person så är det inte ens säkert att det är ett ben från en människa. Ben från säl och hund och många andra arter förekommer trots att intygen att de är äkta är skrivna av bland annat biskopar. Orsaken var delvis att det var ett så stort behov av relik, ofta då av ben men också textilier, hår eller annat, från heliga personer. Allt det kunde bli relik. Det dog inte så många heliga personer som det fanns behov av, utan man var tvungen att skaffa fram relik även från annat håll som från djur. Sedan sålde man dem med äkthetsintyg som även berättade vem de kom ifrån. Dessa ben kunde man sedan ta fram ibland på viktiga dagar under året.

När Konstantinopel föll i fiendehänder i mitten av 1400-talet var det enorma mängder med gods som fördes därifrån innan staden föll. Förutom konstföremål, guld och silver samt statyer förde man bland annat bort stora mängder relik. Därefter var det gott om relik i Europa. Fram till dess hade det dock varit en hård och dyr handel med dessa relik. Hade man tur hade man inte bara ben från en helig person, utan även en tagg från Kristi törnekrona eller en träflisa från Kristi kors. Någon har räknat ut att om man lägger ihop alla de träbitar i Europa som påstås komma från korset så blir det lika omfattande som en mindre skog. Det visar hur mycket skoj som förekom i denna handel, trots att det var kyrkan som höll i det.

Vi kan gå tillbaka till frågan om de allra första kristna här i landet, för det inträffade något mycket säreget runt 500-talet. Det tycks ha varit vid den tiden som man började bygga hov i Sverige, Norge och Danmark. Senare kom de också till Island i och med att ön koloniserades på allvar under 900-talet. Av dessa hov som finns beskrivna i olika texter, är en av dem utgrävd på Island. Det säregna är att formen, proportionen, orienteringen och mycket av det övriga är som en exakt kopia av våra tidigaste kyrkor. Då kan man fråga sig varför man byggde hedniska hov, som skulle ära hedniska gudar, efter samma mall som kristna kyrkor. Det kan vara så att man införde den här byggnadsmodellen till sina

hedniska gudar trots att man visste att byggnaden var till för en annan gud och religion. Det kan ha skett som ett resultat av de kontakter med utlandet långt söderut som Sverige och Danmark hade vid den här tiden runt 500-talet. Det kan också ha varit så att det från början var en kristen angelägenhet att bygga dessa hov men att de sedan överläts till hedniska gudar när kristendomen förlorade greppet. Det för oss till frågan om kristendomens första införande, och den är fortfarande olöst trots många teorier.

En av de senaste teorierna berör Sankt Sigfrid. Han lät döpa Olof skötkonung uppe vid Husaby i Västergötland, men när vi läser ur legenden om Sigfrid så står det att han reste från England till Sverige i kung Mildreds dagar, men denna kung levde inte alls omkring år 1000 utan ungefär 200 år tidigare, under sent 700-tal. I så fall kom Sankt Sigfrid till Sverige strax före år 800, alltså några årtionden innan Ansgar kom hit från Tyskland. Det innebär så fall att Sigfrid kom hit samtidigt som det förekom en stor missionsverksamhet från de brittiska öarna till hedniska länder i nordöstra Europa. Många av dem dog på dessa resor. Sankt Sigfrid döpte visserligen en kung med namnet Olof, men det behöver inte ha varit den Olof som sedan fick tillnamnet skötkonung, utan det kan ha varit. Bland hans förfäder finns det ganska många män med namnet Olof i hans ätt, vid sidan av namnen Erik, Anund, Emund och Björn som också var vanliga. Så det finns flera Olof i den här kungaätten. Därför kan han mycket väl ha döpt en tidigare kung Olof vid Husaby i Västergötland innan han, som legenden berättar, for vidare från Husaby och vigde tre kyrkplatser på Falbygden innan han fortsatte ner till Varend vid Växjö. Där etablerade han sin kristna verksamhet och slutade sina dagar. Det här kanske kan ge en förklaring till varför befolkningen kring Växjö är så egensinniga att de inte kom att acceptera Linköpings stift som överhuvud, utan krävde att få ha ett eget stift. De var vana att sköta sig själva och att inte ha någon inblandning utifrån. Frågorna kring Sankt Sigfrid är många och berör vem han var, när han levde och vilken kung han egentligen döpte. Om det nu var så att han kom till Sverige redan omkring år 800 och slutligen kom till Växjö, är det två viktiga frågor som återstår. Den ena frågan är varför han for just till Växjö? Var det möjligen för att man här hade kvar en liten kristen församling med ursprung från 400- eller 500-talet utlandskontakter? Den andra frågan varför Ansgar kom just i början av 800-talet? Orsaken kan ha berott på den brittiska missionsverksamhetens framgångar, och de kyrkliga överhuvudena i England och Tyskland var inte alls vänner i dessa kyrkliga frågor. Tvärtom tävlade man om att få inflytande i Norden. Trots att kejsar Karl den store av Frankrike hade sett till så att hela Skandinavien kom att tillhöra de tyska biskoparnas stift i Hamburg-Bremen, så att det fick all verksamhet och alla inkomster, så kom de allra flesta missionärerna till Norden från de brittiska öarna under lång tid framöver. Således kristnades Sverige, Norge och Danmark nästan enbart av missionärer från England, Skottland och Irland. Kanske var det på grund av konkurrens som Ansgar fick så bråt-

tom att besöka Sverige. Men det gick inte så bra för honom och hans efterträdare, utan det skulle dröja närmare 200 år innan kristendomen slog igenom, men då hade engelsmännen redan fast fotfäste i Norden.

6 – Ortnamn

När man talar om tidig medeltid finns det så mycket man kan ta upp att man knappt vet var man ska börja och sluta. Någonting som vi inte har haft tid att gå in på särskilt mycket i det här sammanhanget är gården, individerna, avkastningen och djuren samt mycket annat som berör bygden. Här har vi till exempel ortnamnen som kan berätta ganska mycket för oss, både om byn och gården, vilka som har bott här tidigare och verksamhet som numera är försvunnen men funnits på den här platsen tidigare. Ortnamnen är en ständig källa till kunskap och visar hur bygden sett ut tidigare. När vi granskar bygden finner vi att den inte bara består av fristående ensamliggande gårdar, utan vi har också stora och små byar som ibland har varit antingen större eller mindre. Genom att granska byarna kan vi se hur ägandet har sett ut, men också en del som berör arbetsuppgifterna på de olika platserna. Vad gäller ägandet kunde somliga personer äga en hel by, hur stor den än var, eller rent av många byar. Man behövde inte vara kung för att ha sådana här rikedomar. Det fanns ett flertal släkter i landet som ägde ett stort antal byar och gårdar.

Det kan också vara spännande att komma in på avkastningen på de enskilda gårdarna, och hur man bedrev jordbruk vid den här tiden. Vi vet att odlingen var ganska marginell och att boskapsskötsel var det allra viktigaste vilket medförde att kosten framför allt kom från mjölk- och köttprodukter, och inte alls från spannmål som vi kanske ofta tänker oss. Så bröd, gröt och andra spannmålsprodukter var ganska ovanliga både till vardags och till helger.

En annan sak som kan vara viktig är kontaktnätet. Människor bodde ofta på sin gård och kom sällan så långt därifrån, utom när de var på tinget, i kyrkan och på marknadsplatser men så mycket längre bort kom man i regel inte. Det gällde för de flesta människorna, men några kom betydligt längre än så.

Slutligen kan man ta upp det här med hus och byggnader. Hur man byggde och hur man bodde, vilka redskap man hade och hur boskapen hade det, sommar och vinter, samt könsroller. Det finns så oerhört mycket att gå in på när vi närmar oss individerna. Men det hinner vi inte göra den här gången. Jag vill bara nämna möjligheterna att fördjupa sig i många andra delar av samhället som fanns under tidig medeltid.

... (ej avslutad)